

Новітня історія України

Ф.Г. Турченко

МИКОЛА МІХНОВСЬКИЙ І СТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

На життєвому шляху видатного діяча українського визвольного руху кінця XIX – початку XX ст. Миколи Міхновського період Української революції 1917 р., зокрема її початок, ознаменований утворенням Центральної Ради, займає особливе місце. В історичній літературі ця сторінка біографії Міхновського описана надзвичайно суперечливо. Одні автори вважають його одним з головних організаторів Центральної Ради, інші переконані, що Міхновський не мав ніякого відношення до її появи. Пропонована читачеві стаття не претендує на остаточну істину, але, як сподівається автор, буде сприяти наближенню до неї.

Лютнева революція і крах Російської імперії докорінно змінили обстановку в Україні і поставили перед її політичними силами завдання визначити плани на найближче майбутнє і перспективу. Яким це майбутнє уявлялося Миколі Міхновському та його оточенню, а зрештою – всім тим, хто характеризувався узагальнювальним терміном “самостійники”? У сучасній українській історіографії це питання залишається невирішеним. У багатьох дослідженнях Української революції, опублікованих в останнє десятиліття, простежується думка, що самостійників як помітної політичної сили у 1917 р. в Україні взагалі не існувало. Ця точка зору була сформульована в українській зарубіжній історіографії на початку 20-х років XX ст. і домінує вже понад 80 років. Ще у 1920 р. В. Винниченко у своїй праці “Відродження нації” так змалював становище в українському національному таборі після Лютневої революції 1917 р.: “...Український сепаратизм тоді помер... українство почуло себе в Росії дома, вперше інтереси цієї колишньої в’язниці стали близькими, своїми... Ні про який сепаратизм, самостійність навіть мови не могло бути, а коли чулись рідесенькі голоси, то це були голоси або схоластиків, чистих теоретиків, запеклих “самостійників” або людей, занадто вже пройнятих національним чуттям” [1.-С.42-43].

На це висловлювання у книзі одного з лідерів Української революції часто посилаються, щоб проілюструвати стан українського національного руху після Лютневої революції 1917 р. Конкретизуючи думку Винниченка, дослідники пишуть, що самостійницький рух на Наддніпрянщині в умовах світової війни, особливо в 1915-1916 рр., різко посилювався, але після перемоги в Росії Лютневої революції 1917 р. швидко пішов на спад. Есерівські та інші гуртки соціалістичної орієнтації, які у розпал імперіалістичної війни стали орієнтуватися на загальнонаціональне повстання з метою досягнення незалежності України чи схилилися до підтримки Австро-Угорщини, швидко перейшли на позиції федералізації Росії і автономії України. Але залишалася невелика група тих, яких В. Винниченко характеризував як політичних маргіналів – “занадто вже пройнятих національним чуттям”. До цих маргіналів (за словами того ж В. Винниченка, “запеклих самостійників”) зараховували і Миколу Міхновського. В передмові до фундаментального збірника документів “Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 року”, виданого Інститутом історії України НАН України в 2003 р., зазначається: “Укладачі збірника прагнули виявити якомога більше автентичних самостійницьких документів, щоб на їх підставі можна було відтворити реальний образ самостійницької течії, конкретизувати її програму. Досягти помітних успіхів у цьому напрямі практично не вдалося. Це схиляє до думки про спонтанність дій та неорганізованість самостійників, відсутність у них будь-якої конкретної ідеологічно виваженої

програми, як і про відсутність реальних організацій та широкої соціальної бази” [2.-С.11]. На наш погляд, це передчасний висновок. Адже спеціального дослідження стану самостійницького руху в 1917 р. укладачі цього збірника, як, до речі, й інші сучасні автори, ще не проводили, а наведені ними документи – це лише частина документального комплексу з даної проблеми. У нашій статті така мета також не ставиться. Але наведені нижче матеріали про діяльність Міхновського і його однодумців у 1917 р. дають можливість пролити світло і на стан самостійницького руху в Україні 1917 р., і на участь його представників у створенні Української Центральної Ради.

Сталося так, що Лютневу революцію 1917 р. Міхновський зустрів у Києві, центрі національно-політичного життя України. Тут про події в Петрограді стало відомо ще 28 лютого (13 березня за н. ст.), а друкувати матеріали про них військова цензура дала дозвіл 2 (15) березня 1917 р. Міхновський у цей час перебував на військовій службі і, знаючи його вдачу, можна погодитися з тими авторами, які пишуть, що він негайно кинувся у вир політичної діяльності, прагнучи об’єднати своїх однодумців, виробити стратегію і тактику самостійників щодо революції.

З особю Міхновського його нечисленні біографи пов’язують ряд важливих, ключових подій 1917 р. в Україні. Зокрема, П. Мірчук і ряд інших авторів стверджують, що Миколі Міхновському належить історична ініціатива створення Української Центральної Ради.

Роль Центральної Ради в історії Української революції загальновідома. Тому будь-яка інформація про обставини виникнення Ради надзвичайно цінна і потребує ретельної перевірки. За версією П. Мірчука, 3 (16) березня 1917 р. М.І. Міхновський утворив організаційний центр самостійницьких сил – “Українську Центральну Раду, як орган тимчасового державного правління самостійної України”, який виступить з ініціативою й подбає про сформування українського парламенту та відповідального перед парламентом уряду самостійної Української Держави” [3.-С.55].

В цих словах П. Мірчука – ціла програма українського державотворення. Але чи справді все було саме так? Адже в історичній літературі поширена точка зору, що на початку березня з ініціативою створення власного національного центру виступило Товариство українських поступовців (ТУП), і йому належить пріоритет у цій справі. Цієї точки зору дотримуються, зокрема, В. Верстюк і В. Солдатенко. Потім, за їх оцінкою, до процесу творення Центральної Ради прилучилися українські соціал-демократи, які переконали поступовців будувати цю організацію як міжпартійне об’єднання. В результаті, вплив тупівців мінімізувався, і в УЦР стали домінувати соціалісти. Про самостійників як окремий, незалежний від ТУПу фактор в організації УЦР названі вище автори взагалі не пишуть [4.-С.7-9; 5.-С.135].

За версією П. Мірчука, все було інакше. Він стверджує, що українські поступовці взяли за справу днем-двома пізніше, коли в Києві стало відомо про ініціативу самостійників і оголошення ними створення *Української Центральної Ради*. ТУП ухвалило проголосити себе “*Центральною Радою*” з метою “репрезентувати український народ перед новим російським правительством”. Потім до тупівської Ради приєдналися соціалісти. Перед Міхновським, продовжує П. Мірчук, постала дилема: “Або йти далі своїм шляхом, завершуючи свою ініціативу і творити “Українську Центральну Раду” з самих тільки самостійників-націоналістів..., або – змагати до консолідації усіх українських сил, об’єднуючи власну ініціативу з ініціативою ТУПу та з готовністю українських соціалістів співпрацювати з ініційованою ТУПом “Центральною Радою” [3.-С.56]. Міхновський вирішив піти на консолідацію з тупівцями і соціалістами, бо, за словами П. Мірчука, розумів очевидну річ – державне будівництво силами невеликої групи самостійників вести неможливо. Що ж стосується українських соціалістів і лібералів з ТУПу, то, на переконання Міхновського, життя неминуче буде схилати їх до створення суверенної України. Як наслідок, стверджує П. Мірчук, Міхновський порозумівся “з членами ТУПу та з представниками соціалістичних кругів і 17 березня 1917 р. (через два тижні після утворення. – Ф.Т.) з самостійницької “Української Центральної Ради” і ТУПівської “Центральної Ради” оформляється єдина “Українська Центральна Рада” [3.-С.55-57]. Таким чином, версія П. Мірчука полягає в тому, що М. Міхновський із своєю групою діяв цілком самостійно і Українська Центральна Рада стала результатом злиття тупівсько-соціалістичної і самостійницької організацій.

Але точка зору П. Мірчука не одержала помітної підтримки істориків. Їй суперечать, принаймні, дві версії утворення Центральної Ради.

Одна з них сформульована Романом Млиновецьким, який гостро критикує позицію П. Мірчука, вважаючи, що він “заплутався в тенденційних публікаціях Винниченка і Шемета” [6.-С.100]. Млиновецький стверджує, що організацію під назвою “Українська Центральна Рада” створило 2 (15) березня “Братство самостійників” – нелегальна і строго законспірована організація прихильників державної незалежності України, що виникла ще в 1914 р. До складу УЦР увійшли як члени “Братства самостійників”, так і особи, що не були до нього прямо причетні. Млиновецький

пише: “Самостійники створили цю *першу* Українську Центральну Раду не з “братчиків”, а притягнули до неї всіх, хто лише годився на конечність боротьби за здобуття цілковитої самостійності. Звичайно і “братчики” до неї входили також” [6.-С.98]. Через декілька днів після сформування самостійницької Української Центральної Ради, зазначає Р. Млиновецький, була утворена тупівська Центральна Рада, а вже потім відбулося об’єднання обох організацій. Про участь соціалістів як цілком відокремленої організованої сили (а не окремих осіб) у формуванні Ради Млиновецький не говорить нічого. Що ж стосується М. Міхновського, то до “Братства самостійників” він, як стверджує Р. Млиновецький, вступив лише в червні 1917 р. Чи брав він участь у створенні Української Центральної Ради як приватна особа, Р. Млиновецький не пише.

При дослідженні цієї версії виникає, перш за все, питання, чи існувало взагалі “Братство самостійників”, якому Млиновецьким приписується ініціатива створення УЦР, і чим воно було насправді. В історичній літературі про це об’єднання відомо мало і, головним чином, від того ж таки Р. Млиновецького. Деякі історики взагалі ставлять під сумнів його існування до 1917 р. Але доступні нам архівні документи дозволяють відкинути ці сумніви. Зокрема, у фонді Особливого відділу департаменту поліції Державного архіву Російської Федерації за 1916 р. знайдена копія “Програми і тактики Українського Самостійницького Братства”. Цей документ складається з 21 параграфу, перший з яких вказує: “Остаточною метою всієї діяльності Братства є здобуття незалежної української держави, що має включати в собі всю етнографічну територію України” [7.-Ф.102.-Оп.ОВДП.-Спр.1916.-Ч.10.-Арк.32]. Документ під назвою “Програма Братства самостійників” з аналогічним змістом виявлено нами і в Державному архіві Київської області [8.-Ф.Р.2793.-Оп.2.-Спр.748.-Арк.19].

Про географію поширення “Братства самостійників” свідчить той факт, що його програма була виявлена поліцією в Катеринославській губернії восени 1915 р. Її авторство поліція приписувала організації, що діяла в краї і яка (в перекладі на російську мову) називалася “Инициативным комитетом Украинского независимого союза”. Цей документ дещо відрізняється від виявлених у московському і київському архівах. Зокрема, у ньому не 21, а 22 пункти, а додатковий пункт передбачає завдання організації у випадку, якщо “вся Україна чи її частина залишаться після війни за Росією”: “Союз буде боротися... за здобуття національно-територіальної автономії, ... щоб досягти чи не досягши автономії в процесі боротьби за неї, широкі маси мали б можливість виховати, організувати і загартувати себе для здобуття в майбутньому незалежної Української держави”. Цей документ міститься в “Записке об украинском движении за 1914-1916 годы с кратким очерком истории этого движения, как сепаратистско-революционного течения среди населения Малороссии”, підготовлений поліцією в 1916 р. і опублікований О. Гермайзе в 1926 р. [9.-С.337-339], а у 1983 р. вони були опубліковані Т. Гунчаком і Р. Сокальчиком у збірнику документів і матеріалів “Українська суспільно-політична думка в 20 столітті” [10.-С.228-230].

Наявність всіх виявлених архівних документів свідчить, що організація (чи окремі ізольовані групи) з чіткою самостійницькою орієнтацією в роки Першої світової війни в Україні справді існували. Безсумнівно, були її члени і в Києві. Зокрема, М. Грушевський у своїх “Споминах” пише, що наприкінці 1916 р. до нього в Москву зачастила молодь з України, яка бажала бачити його вождем національного руху: “Ясно оповідано мені про організацію молодіжі, котра входила і в військові фронтові формації і випускала свої прокламації.... Серед молодіжі стрічалися, очевидно, течії австрофільські з противними: самостійницькі [...] з федералістичними” [11.-С.115].

З початком революції діяльність самостійницьких елементів, як і політичних течій іншої орієнтації, різко активізувалася. Раптова зміна соціально-політичної ситуації поставила перед ними питання визначення своїх завдань. Реакцією на цей виклик часу, однією з акцій самостійницького Братства Млиновецький вважає створення Української Центральної Ради. Знаходилася ця, *перша*, за словами Р. Млиновецького, Українська Центральна Рада в будинку Дмитра Антоновича, відомого соціал-демократа [6.-С.98].

За версією Р. Млиновецького, довідавшись про створення УЦР “Братством самостійників”, автономісти-тупівці кинулися створювати власний національний центр, який було сформовано 6 (19 за н. ст.) березня. Далі почалася боротьба двох організацій за вплив на українське середовище, в ході якої частина самостійницької Української Центральної Ради (зокрема, соціалісти, у тому числі ті з них, що в ході світової війни перейшли на позиції самостійництва) стала схилитися до об’єднання з лібералами на автономістській платформі. Врешті-решт, 16 березня (29 за н. ст.) дві організації об’єдналися під назвою “Українська Центральна Рада”. В об’єднаній організації самостійники та їх прибічники опинилися у меншості [6.-С.98].

Такою, в загальних рисах, є точка зору на утворення Української Центральної Ради, якої дотримується Р. Млиновецький.

Але цю версію, як і точку зору П. Мірчука, відкидають авторитетні академічні дослідники Української революції, зокрема, В. Верстюк і В. Солдатенко. Вони вважають обидві ці історичні конструкції документально необґрунтованими, надуманими і безпідставними [5.-С.135].

Однак, відкинувши точки зору П. Мірчука і Р. Млиновецького, їх опоненти просто зобов'язані були в деталях, з опорою на більш-менш переконливі факти обґрунтувати свою. Але у тому-то і справа, що процес формування Центральної Ради ніхто з них в деталях не досліджував. Особливо мало писали вони про перші її дні, про ініціаторів – тих, хто, власне, висунув ідею цієї організації і зробив перший крок до її створення. “Лише у загальному плані відомо, що це зробило Товариство українських поступовців” [4.-С.5], – зазначає відомий дослідник Української революції і автор Передмови до двохтомного збірника документів про Центральну Раду В. Верстюк. Але що означає цей “загальний план”? На підставі яких історичних джерел він склався? Хто з наявних тоді у Києві членів ТУПу входив у первинне ядро організації? У яких споминах чи інших документах вони говорять про свою участь у формуванні Центральної Ради? Хотілося б мати переконливі документальні докази пріоритету ТУПу у створенні Центральної Ради. Однак, повторюємо, таких документів ніхто з сучасних дослідників не наводить. Схоже, що їх у розпорядженні науковців немає, а історична традиція, так званий “загальний план”, склалися в літературі на підставі досить обмеженого кола джерел, зокрема, двох публікацій в “Киевской мысли” на початку березня 1917 р. і споминів Д. Дорошенка, М. Грушевського, Б. Мартоса та деяких інших діячів революції.

Яку ж інформацію можна почерпнути з цих джерел?

Звернемося спочатку до газети “Киевская мысль”, яку сучасні автори називають “добре поінформованою” і на яку найчастіше посилаються, коли мова йде про процес створення УЦР. У замітці “Среди украинцев”, надрукованій у суботу, 4 березня (17 березня за н. ст.), повідомляється, що 3 березня ввечері відбулися багатолюдні збори (понад 100 чол.) “представників українських організацій і груп. Збори вітали Тимчасовий уряд”. У цій замітці вперше згадується про існування Центральної Ради. Але у замітці точно не вказано, що Центральна Рада була створена саме на зборах 3 березня і що це був результат ініціативи діячів ТУПу. Щоб переконатися у цьому, відтворимо фрагмент замітки мовою оригіналу: “По прочтению телеграмм и личных сообщений представителей собрание единогласно приветствовало образование нового правительства и постановило оказывать ему всяческое содействие. Были выбраны представители в числе 10 человек для участия в городском и других комитетах, где потребуется представительство украинских организаций. Собрание очень горячо приняло предложение “Центральной Рады” о посылке депутации в Петроград для заявления новому правительству о неотложных нуждах украинского народа”.

Цей фрагмент не дає підстав для однозначних висновків. На його основі з однаковою впевненістю можна зробити висновок, що а) Центральна Рада була створена 3 березня на вказаних зборах, і б) на цих зборах Центральна Рада вже виступила як діюча структура, тобто вона була створена раніше, можливо, поза цими зборами.

Наступного дня, 5 березня, та ж “Киевская мысль” повідомила, що “вчора”, тобто 4 березня, відбулися досить багатолюдні збори членів різноманітних українських організацій, на яких “всі організації об'єдналися і увійшли до складу комітету “Центральна Рада”. До цього комітету приєдналася також українська молодь”.

Таким чином, жодна з цих заміток у “Киевской мысли” не дає чіткої відповіді на питання, коли і хто утворив організацію, яка в газеті називається “Центральною Радою”. Ясно лише, що 3 березня організація з такою назвою вже існувала (не виключаємо можливості, що саме цього дня вона і була утворена) і, як свідчить замітка, виступала з конкретними пропозиціями (про відрядження депутатії до Петрограда), а 4 березня до Центральної Ради приєдналася молодь, яку можна ототожнювати як з студентами київських вузів, так і з соціалістами.

Але у Передмові до згаданого вище двохтомника документів “Українська Центральна Рада”, підготовленій В. Верстюком, дається зовсім інша інтерпретація подій, які відбулися на зборах 3 березня: “Було вирішено заснувати загальноукраїнську організацію, в майбутньому Центральну Раду, до ініціативного ядра якої обрали десять осіб” [4.-С.7]. У монографії іншого дослідника Української революції В. Солдатенка з посиланням на “Киевскую мысль” про збори 3 березня у київському Українському клубі “Родина” зазначено: “Саме тоді народилася ідея створення спеціальної організації для координування українського руху. Логічною була й пропозиція назвати її Центральною Радою” [5.-С.135]. Привертає на себе увагу той факт, що обидві ці інтерпретації подаються без тіні сумніву, як доведена істина, хоча газетна публікація не дає підстав для такої впевненості.

Не дають таких підстав і інші джерела. Їх мало, тому можна прокоментувати всі. У слід за подіями 19 березня (ст. ст.) у першому номері “Вістей з Української Центральної Ради” зазначено, що УЦР організувалася 4 березня 1917 р. Вказано і які представники увійшли до Ради: “Українське

технічне т-во, Українське педагогічне т-во, Національний український союз, кооперативи, студентство усіх вищих шкіл м. Києва, Союз міст (городів), робітників, війська, соціал-демократичних груп і ін.” [12]. Як бачимо, про участь у створенні Української Центральної Ради ТУПу, як окремої організації навіть не згадується, хоча про студентів (молодь) і соціал-демократичні групи мова все-таки йде.

Звернемося до мемуарів учасників чи свідків подій. Так, Дмитро Дорошенко, який під час Лютневої революції жив у Києві і брав участь в перших післяреволюційних зборах Товариства українських поступовців, писав, що ініціатива утворення Центральної Ради належала ТУПу і що “як формальну дату заснування Української Ради приймають 17 березня за новим стилем” (4 березня за ст.ст.) [13.-С.42]. Будь-якої іншої інформації про обставини утворення Центральної Ради Д. Дорошенко, на жаль, не залишив. Михайло Грушевський у своїх “Споминах”, написаних у 20-і роки, також описав початковий етап організації Центральної Ради, хоча в цьому процесі не брав участі, бо перебував у Москві, а в Києві з’явився лише в середині березня, коли УЦР вже була створена. Датою організації УЦР він називає 7 березня [11.-С.129]. Борис Мартос, який також не був у перші дні революції у Києві, вважав, що Центральна Рада була створена 7 березня, і критикував тих, хто вважає днем її організації 4 березня: “Дехто вважає днем організації Центральної Ради 4 березня ст. ст., але в цей день [...] були лише засідання окремих політичних партій, а днем організації Центральної Ради слід уважати 7 березня ст. ст., коли зібрались представники різних українських організацій і коли вони заснували Центральну Раду й обрали її президію...” [14.-С.35].

Таким чином, навіть серед сучасників подій немає єдиної точки зору щодо дати створення УЦР. Крім того, жоден з названих вище авторів нічого не говорить про перші дні існування Центральної Ради, а також не наводить переконливих доказів на користь того, що саме ТУП ініціював створення УЦР.

Але, з іншого боку, ні Мірчук, ні Млиновецький також не наводять прямих, неспростовних доказів на користь пріоритету самостійників (М. Міхновського і його прихильників чи “Братства самостійників”) у створенні УЦР. То ж залишається відкритим питання: чи справді на початку березня 1917 р. у Києві співіснували два центри національних сил (автономістський і самостійницький), чи Українська Центральна Рада створювалася за якоюсь іншою схемою. На наш погляд, питання можна дещо прояснити, якщо проаналізувати склад тієї частини Центральної Ради, яка в літературі називається “групою соціалістів”, що з’явилася на засіданні тупівців і примусила їх будувати Раду за партійним принципом.

Орієнтовно це відбулося 3-4 березня. Про склад цієї групи написано мало. Вказується лише, що її очолював Д. Антонович, а серед членів Б. Мартос у своїй статті про початок діяльності УЦР називає також І. Стешенка і Ол. Степаненка. Наведемо інформацію Б. Мартоса повністю: “4/17 березня відбулися в Києві засідання деяких українських організацій, в т. ч. й Товариства українських поступовців (ТУП), яке намітило було план культурно-просвітної діяльності. Як видно з відозви ТУПу з дня 7/20 березня, справу автономії України ТУП відкладав до Всерос. Установчих Зборів. Але на це засідання з’явилися представники Української Соц.-Демокр. Партії (Ів. Стешенко й Дм. Антонович) і кооперативів (Ол. Степаненко) з пропозицією організувати спільний політичний центр і поставити домагання автономії України” [14.-С.34].

Хоча ця інформація Б. Мартоса містить явні неточності, в ній для нас цікавою є ідея, що Д. Антонович, О. Степаненко і І. Стешенко діяли узгоджено й поставили завдання організувати спільний політичний центр з членами ТУПу. Однак версія Мартоса про узгоджені дії цих політиків може завести недостатньо поінформованого читача в глухий кут. Адже Д. Антоновича й І. Стешенка вважають послідовними противниками самостійництва і прибічниками автономістсько-федералістської перспективи України. Що ж стосується Ол. Степаненка, то він увійшов в історію як послідовний самостійник, один з організаторів Української народної партії, соратник М. Міхновського, учасник II Всеукраїнського студентського з’їзду у Львові (1913 р.), який пройшов під гаслами сепаратизму від Росії [15.-С.166]. Якщо Б. Мартос не помилився, то в складі соціалістичної групи, яка поряд з ТУПом була співзасновницею Української Центральної Ради, були і самостійники. Вказана обставина дозволяє з більшою довірою поставитися, зокрема, і до заяви Р. Млиновецького, що саме у будинку Д. Антоновича відбувалися засідання Української Центральної Ради, організованої “Братством самостійників” [6.-С.99].

Все це, у свою чергу, дає підстави для припущення, що в обох випадках – і коли мова йде про участь *соціалістів* у створенні Центральної Ради, і коли говориться про роль у цьому процесі *самостійників* – **йдеється про одне й те ж коло людей**. Інакше кажучи, в процесі створення Центральної Ради в перші дні революції брали участь **дві групи** – *самостійники* різної соціально-економічної орієнтації (у т.ч. соціалістичної) і *автономісти* (головним чином, ліберали з ТУПу).

З огляду на подальший перебіг подій Української революції альянс соціалістів і самостійників може здатися неприродним. У свідомості істориків українські соціалісти 1917 року ототожнювалися з автономістсько-федералістською, а не самостійницькою перспективою. Відповідь на питання, як і чому вони виявилися в одній організації з самостійниками, можуть підказати обставини Першої світової війни, яка переконала в безперспективності надій на вирішення “українського питання” в умовах царської Росії. Українські соціалістичні групи тоді переживали складну еволюцію. В літературі вона належним чином не описана. Але з надрукованого і доступних джерел можна зробити висновок, що частина українських соціалістів (головним чином, есерів і, частково, соціал-демократів) стояли на самостійницьких позиціях. Вони цілком могли підпасти під вплив “Братства самостійників”. Соціально-політичний блок програми “Братства самостійників” міг їх цілком задовольнити. Четвертий параграф “Програми і тактики Українського Самостійницького Братства”, виявленої в ЦАРФ, був присвячений характеристиці соціального ладу майбутньої незалежної України: “Братство визнає своїм кінцевим ідеалом *соціалістичну* (розрядка наша. – Ф.Т.) організацію суспільства і всю свою роботу проводить під знаком цього ідеалу”. Передбачалося, що “Братство складається з організацій, що в своїй соціальній ідеології можуть бути в де чому відмінними одна від одної...” [16.-Ф.102.-1916.-Спр.10.-Арк.32]. Цілком можливо, що цей параграф був включений в документ в розрахунок на приєднання до Союзу радикально налаштованої соціалістичної молоді.

У літературі наводиться немало фактів того, як у роки війни на самостійницькі позиції переходили окремі комітети і групи українських есерів, соціал-демократів чи студентські об’єднання [17.-С.76-79]. Висновок про те, що “в роки світової війни відбувається поступова ідеологічна переорієнтація українського політичного руху з концепції територіальної автономії обох частин України на концепцію незалежної української держави на уламках зруйнованої Російської імперії” зробив у своїй дисертації на підставі значної кількості документів різного походження С.О. Телешун [18.-С.26]. Ця тенденція за інерцією деякий час продовжувала діяти і після Лютневої революції. Лише через декілька тижнів, протягом яких відбулися партійні з’їзди українських соціал-демократів і українських есерів, більша частина соціалістів самостійницької орієнтації перейшла на автономістсько-федералістські позиції. Таким чином, є всі підстави припустити, що “самостійницьку” УЦР могли створити соціалісти, пов’язані з “Братством самостійників”, або ж вони діяли спільно з самостійниками есерівської, соціал-демократичної орієнтації чи з безпартійними. Тому співробітництво Д. Антоновича та інших соціалістів, що пізніше проявили себе як автономістсько-федералісти, з послідовними самостійниками в перші дні революції нам здається цілком можливим.

У запропоновану історичну конструкцію цілком вписується й Микола Міхновський. Як військовий, що служив у Київському окружному воєнному суді, він, безсумнівно, був добре поінформований про події напередодні і в перші дні Лютневої революції в Петрограді і становище в цей час у Києві. Міхновський особисто знав як діячів українського руху, що легально діяли на громадсько-політичній арені столиці України до революції, так і тих, хто перебував у підпіллі і зайняв авансцену політичного життя після лютого 1917 р. А якщо це так (а щось інше важко собі уявити), то цілком можна припустити, що до справи створення Української Центральної Ради він цілком міг бути причетним.

Цікаву інформацію у зв’язку з цим подає у своїх споминах Д. Дорошенко. Він пише, що “як тільки розійшлися чутки про переворот в Петрограді, зійшлася рада “Товариства українських поступовців”... Було вирішено сходитися щодня, щоб бути в курсі цілого руху і старатись захопити в ньому по змозі впливові позиції. На другий чи третій день засідання Ради прийшло двоє священників... Прийшли представники від робітників, явилось кілька солдатів... Присутні на наших зборах капітан Ган і поручик Микола Міхновський заявили, що вони ведуть роботу по влаштуванню українського військового клубу” [19.-С.85].

Незважаючи на те, що Д. Дорошенко був безпосереднім учасником перших засідань ТУПу, ця його інформація подана недостатньо чітко, і з неї можна зробити, принаймні, два висновки, що суперечать один одному: 1) Міхновський разом з капітаном Ганом як представники військових були в колі тупівців на “другий чи третій день” безперервних засідань *ради ТУПу*, де *ще тільки велися переговори* по створенню “української національно-політичної організації”, що пізніше одержала назву Центральної Ради; 2) Міхновський прийшов на *засідання вже реально існуючої Центральної Ради* на “другий чи третій день” після її утворення. Аналіз наступного речення у споминах Дорошенка схиляє до другого висновку. Адже після слів про присутність на зборах Міхновського і Гана Дм. Дорошенко пише: “Тоді було рішено заложити загальну організацію, яка на зразок “Ради громадських організацій м. Києва” об’єднувала б всі українські національні організації і стала б на чолі руху. Ухвалено було назвати її “Центральною Радою” [19.-С.85].

Таким чином, версія про існування на початку березня 1917 р. *двох* національно-політичних центрів (Української Центральної Ради, створеної самостійниками-соціалістами і Центральної Ради, створеної поступовцями) має не менше підстав для сприйняття, ніж версія про існування одного – створеного ТУПом. При нинішній джерельній базі *обидві ці версії* мають право на існування як *гіпотези*, над якими ще слід працювати, розширюючи коло документів. Наша точка зору полягає в тому, що деякий час все-таки паралельно співіснували *а)* самостійницька Українська Центральна Рада, до утворення якої був так чи інакше причетний М. Міхновський, і *б)* тупівсько-автономістська Центральна Рада.

Р. Млиновецький і П. Мірчук пишуть, що це співіснування продовжувалося два тижні, перш ніж 16 чи 17 березня дві Ради остаточно об'єдналися [6.-С.100; 3.-С.57].

Про обставини об'єднання названі вище автори пишуть по-різному. Р. Млиновецький бачить у цьому результат інтриг і прямого обману самостійників федералістами і, зокрема, М. Грушевським. За версією П. Мірчука, це об'єднання стало наслідком прагнення Міхновського сприяти консолідації всіх українських сил, без чого державне будівництво, на його тверде переконання, було неможливим. Міхновський, зазначає Мірчук, вірив, що і соціалісти, і ліберали, “будучи українськими патріотами, признають швидко свою помилку й не стануть на ділі спиняти природний розвій подій в Україні в напрямку повної державної незалежності України”. Майже це саме за 25 років до П. Мірчука писав С. Шемет: М. Міхновський був переконаний, що “хто б не був на чолі Центральної Ради, до якої б партії не приписався старий професор Михайло Грушевський, ...яка б з українських партій не взяла провід, діло самостійної Української держави цими руками ліпше чи гірше робитиметься” [20.-С.17]. Тому він, за словами П. Мірчука, “погодився на те, щоб дещо виждати з офіційним проголошенням незалежності Української Держави” [3.-С.58].

Хоча прямих і неспростовних доказів на користь цієї точки зору в літературі не наводиться, вона *має право на існування*. На її підтримку в літературі наводять деякі побічні докази. Одним з таких аргументів може бути зміст першої відозви Центральної Ради “До українського народу!”, датованої 9 березня 1917 р., ще до створення об'єднаної УЦР. Її зміст свідчить, що до складання відозви прилучалися представники як самостійницької, так і автономістичної течій. Зокрема, П. Мірчук початок відозви вважає самостійницьким по змісту і приписує М. Міхновському:

“Народе Український!

Впали вікові пуга. Прийшла воля всьому пригніченому людові, всім поневоленим націям Росії.

Настав час і твоєї волі й пробудження до нового, вільного, творчого життя після більш як двохсотлітнього сну.

Уперше, Український тридцятип'ятимільйонний народе, ти будеш мати змогу сам за себе сказати, хто ти і як можеш жити як окрема нація. З цього часу в дружній сім'ї вільних народів могутньою рукою ти зачнеш сам собі кувати кращу долю” [4.-С.38].

Ця частина документа має радикальну тональність, хоча і не містить прямих закликів до проголошення незалежності України. Якщо її справді писав М. Міхновський, то це можна оцінити і як поступку самостійників автономістам, і як корекцію політичного курсу самих самостійників. З огляду на сказане вище, мабуть, мова все-таки йде про друге. Адже всі інші відомі нам документи, які вийшли з самостійницького оточення навесні 1917 р., зокрема, декларації і відозви Української народної партії, що відновила свою легальну діяльність в березні 1917 р., мають подібний зміст. В цих документах прямих закликів до негайного проголошення незалежності України немає [21;22]. Якщо цей фрагмент з відозви УЦР справді належить М. Міхновському, то є підстави стверджувати, що негайно після Лютневої революції 1917 р. проголошення незалежності України він і його оточення справді вважали завчасним.

Про це свідчать також мемуари сучасників, які контактували з М. Міхновським у перші тижні революції. Зокрема, Катерина Антонович у своїх споминах описує розмову з Дмитром Антоновичем, своїм чоловіком, після його повернення з чергового засідання Центральної Ради:

– Знаєш кого я зустрів і хто відпровадив мене додому?

– Не знаю. А хто?

– Микола Міхновський. Я його запрошував зайти до нас, але він не зайшов. Сказав він мені таку дивну річ, що досі не знаю, як розуміти її: “Не настоюйте тепер перед російською владою на самостійну Україну, згоджуйтеся на федерацію”. Коли ж я завважив, що він завжди стояв за самостійну Україну і чому тепер висловлює іншу думку, Міхновський сказав, що тепер дуже трагічний момент у політиці, все може загинути, ліпше з вимогою самостійності заждати.

Це було для мене як грім з ясного неба, і я спитала:

– Та чи ти ж добре зрозумів?

– Як же його інше розуміти так і сказав: “Ви ж знаєте, Дмитре Володимировичу, як я ставлюся і ставився до самостійної України, але тепер не час. Вони нас задавлять” [23.-С.8].

Про подібний випадок (а, може, справа йде про одну подію) згадував у своїх спогадах і сам Дм. Антонович. Він описує випадок в перших числах березня 1917 р., коли до нього звернувся один з “крайне правих українських громадян” М. Міхновський з пропозицією зустрітися “на нейтральному ґрунті” – в кабінеті директора кооперативного банку. “Яке ж було моє здивування, – пише Д. Антонович, – коли Міхновський мені заявив, що особисто хотів мене побачити, щоб благати ... не піднімати на цей час питання про самостійність України, бо в цей час московське громадянство нас знищить без останку, бо з цими кадетами боротися тяжче, ніж з царським урядом” [24]. (До речі, ця розмова може бути ще одним побічним аргументом на користь нашого припущення, що на початку революції серед соціалістів були досить поширені самостійницькі настрої і що серед соціалістів, що ввійшли до Центральної Ради, були і самостійники. Важко уявити, що Микола Міхновський звернувся з пропозицією “не піднімати на цей час питання про самостійність України” до відомого з дореволюційних часів соціаліста, коли б знав, що звертається не за адресою).

Подібна інформація міститься в “Уривках з моїх споминів за 1917 рік”, які належать Є. Чикаленку. Євген Харлампійович планував заснувати пресове видавництво, яке б почало видавати велику газету, напевне, ліберально-федералістського спрямування. Цією справою зацікавився М. Міхновський. “Але ж ви, кажуть, самостійник”, – звернувся до нього Є. Чикаленко. На це Міхновський начебто відповів: “Не пора про це говорити” [25.-С.197].

Наведені факти свідчать, що М. Міхновський після краху самодержавства цілком усвідомлював, що самостійники без участі інших політичних сил не в змозі забезпечити існування незалежної України. Масштаби завдань вимагали участі максимальної кількості людей, яким не була байдужа доля України. У розпорядженні самостійників таких людей було порівняно мало. Необхідність єдності дій представників різних течій національного руху диктувалася самим життям. Тому він і стояв на позиції єдиного фронту всіх національних сил, які б могли залучити до складної і важкої державотворчої роботи всі конструктивні сили.

Але національна єдність, яка проявилася в українському таборі після Лютневої революції, була нетривкою. Уявлення про перспективи Української революції у Міхновського і його однодумців, з одного боку, і їх автономістично-соціалістичних партнерів по Центральній Раді, з іншого, виявилися різними. Останні, поступово завоювавши переважну більшість Ради, майбутнє України бачили у складі Федеративної Росії. Під цю ідею було підведене, на погляд федералістів, глибоке теоретичне підґрунтя. У статті “Звідки пішло українство і до чого воно йде”, написаній навесні 1917 р., М. Грушевський зазначив: “Я твердо вірю – та й не один я, – що велика революція Російська – тільки б її заховати від упаду та від анархії – велико вплине на перебудову всієї Європи та її перетворення в європейську федерацію. Про таку федерацію думали здавна політики і спеціалісти державного права: вони вважали її логічним виходом з усього дотеперішнього розвитку європейського життя. Вона тільки здавалася дуже далекою до останніх подій – так як тепер здається близькою і здійснимою. І от чому я й інші нітрохи не журимося повною політичною незалежністю України, не надаємо їй ніякої ваги. Для близького часу зовсім досить широкої української автономії в федеративній Російській республіці. А в будущині сподіваємося, ся республіка ввійде в склад федерації Європейської і в ній Україна стане одною з найбільш сильних, міцних і певних складових частин – одною з підстав сеї Європейської федерації” [26.-С.51]. Цю точку зору М. Грушевський і його однодумці повторювали неодноразово. Таким чином, політичні претензії течії, яку репрезентував М. Грушевський – а це переважна більшість Центральної Ради, були зорієнтовані на здобуття обмеженого суверенітету – територіальної автономії України в межах вужчого (Росія, у недалекому майбутньому) чи ширшого (Європа, в перспективі) федеративного об’єднання.

Повторюємо, що самостійники, які в Раді становили незначну меншість, на початку революції не відкидали ідею федерації, про що свідчить багато документів. До речі, їм, як і М. Міхновському зокрема, закидали у зв’язку з цим у непослідовності. Виникла навіть легенда, що М. Міхновський після Лютневої революції повністю і безповоротно відійшов від самостійництва і перейшов на позиції федералізму. На початку 50-х років минулого століття у зв’язку з цим спалахнула гостра дискусія між одним з лідерів ОУН В.Мартинцем і проф. С.М. Драгомановим, сином М.П. Драгоманова. Світозор Драгоманов у листі до В. Мартинця цитує брошуру М. Міхновського “Спадщина тиранів”, опубліковану в 1917 р.: “Усі українці без різниці партій і переконань усі об’єдналися на тім, що Росія повинна перетворитися на федеративну спілку і що Україна – в своїх національно-територіальних межах – має бути членом федеративної спілки!” [27.-С.171]. На цій підставі С. Драгоманов робить висновок, що в 1917 р. “М.Міхновський зійшов з своїх позицій 1900 року, тобто з позицій так званого “самостійництва” і став на шлях федералізму і, очевидно, готовий був йти тим федералістичним шляхом, який вказував ще Михайло Драгоманов в 1870 році...

Міхновський в 1917 році пішов тим федералістичним шляхом, яким нині... йдуть федералісти різних національностей, які об'єдналися в Європейській Спільці Федералістів, яка... прагне перетворити всю Європу, від Атлантичного океану до Уралу і Закавказзя у федерацію народів. як етап до світової федерації" [27.-С.172]. В. Мартинець, який не бачив брошури Міхновського, разом з тим рішуче відкидає точку зору С. Драгоманова. Він робить припущення: "...З початком революції в Росії і в Україні, коли всі українські партії, всі українські діячі, та й нікуди правди діти, загал населення опановані були захопленням і вірою в нову, демократичну Росію, і Міхновський уляг цій загальній психозі, як і наш найвищий провід – Центральна Рада, прийняв гасло федерації; але вже перші протиукраїнські почини російського Тимчасового уряду переконали Міхновського в помилковості цього становища і він зразу закинув отакі шкідливі і нереальні позиції" [27.-С.177].

Це припущення підтверджується численними фактами. Кінцевою метою Міхновського була незалежна українська держава. Ще на початку ХХ ст. М. Міхновський у "Самостійній Україні" сформулював висновок, який підтвердив світовий, європейський, а зрештою, і український історичний досвід ХХ століття: "...Державна самостійність єсть головна умова існування нації, а державна незалежність єсть національним ідеалом у сфері міжнародних відносин" [28.-С.62]. З початком революції 1917 р. Міхновський не відмовився від цієї ідеї, хоча в джерелах справді знаходимо випадки, коли він підтримував ідею федеративної перебудови Росії і попереджував проти поспішного проголошення незалежності.

Але заслуговує на увагу і розуміння Міхновським поняття "федерація". В його брошурі "Спадщина тиранів", наголошуючи на тому, що "Росія повинна перетворитися на федеративну спілку і що Україна – в своїх національно-територіальних межах – має бути членом федеративної спілки!", він тут же розкриває, що це означає конкретно: "Український народ хоче жити з московським, як рівний з рівним – так, як колись забажали наші предки у 1654 році у Переяславі" [29.-С.7]. Своє трактування тих, так званих "переяславських статей", що підкреслювали суверенні права України, М. Міхновський дав ще у 1900 р. у "Самостійній Україні":

"1) Влада законодавча і адміністративна і адміністрацій на належить гетьманському правительству без участі і втручання царського правительства.

2) Українська держава має своє окреме самостійне військо.

4) Суб'єкт неукраїнської національності не може бути на уряді в державі українській. Виключення становлять контрольні урядники, що доглядають певність збирання данини на користь московського царя.

6) Українська держава має право обирати собі главу держави по власній подобі, лише сповіщаючи царське правительство про своє обрання.

13) Незломність стародавніх прав, як світських так і духовних осіб, і невтручання царського правительства у внутрішнє життя української республіки.

14) Право гетьманського правительства вільних міжнародних відносин з чужинськими державами" [28.-С.64].

Таким чином, те, до чого прагнув М. Міхновський, виходило за рамки федеративних відносин у їх сьогодинішньому розумінні і наближалось до конфедерації.

Але з кінця весни становище змінилося. Надії на російську демократію швидко розвіювалися. В цих умовах становище України Міхновський став сприймати через призму дилеми: вибороти повну незалежність або залишитися у складі унітарної, може навіть демократизованої імперії. І справа тут не в "надлишковому" націоналізмі Міхновського, про який часто пишуть недостатньо поінформовані або політично заангажовані автори. Справа в його оцінці реального стану російського суспільства, його готовності визнати суверенітет українського народу. Адже для реалізації ідеї федерації необхідна згода панівної нації. Без цього федерація неможлива. Та Міхновський був переконаний, що у тодішній Росії немає впливових політичних сил, зацікавлених у її перебудові на федеративних засадах, а ті сили, що перебувають при владі (ліберали і соціалісти з Тимчасового уряду) чи мають шанси перебрати владу до себе (більшовики), на федерацію не погодяться. У згаданій вище брошурі "Спадщина тиранів" М. Міхновський змальовує російсько-українські відносини після Лютневої революції в трагічних тонах: "Усі росіяни хочуть унітарної (объединительной) Демократичної Республіки, бо росіяни хочуть продовжувати колишнє панування над українцями, українці ж хочуть визволитися з того панування... Московський народ – не та чи інша партія, але весь народ – хоче бути паном над українським народом. З того повстає боротьба між обома народами. Один – бореться за своє визволення, другий – за своє панування над першим" [29.-С.7]. Ця жорстка оцінка Міхновським російського імперського мислення і російської політики виявилася значно реалістичнішою, ніж утопічні прогнози щодо подолання імперського мислення в Росії, на яких будували свої проекти українські соціалістичні і ліберальні політики. Міхновський висловлює надію, що "найтяжчих засобів боротьби не дійде". Разом з тим він стурбований становищем українського народу, його

неготовністю захистити свої законні права і закликає до рішучості: "...Ми розуміємо, що коли ми виявимо млявість, хитання і нерішучість, то український народ буде вичеркнений з книги життя. ... І ми рішуче станемо до боротьби за наше визволення й за щастя будучих поколінь і підемо в обороні наших прав тим шляхом, який хочуть вибрати самі росіяне! ... Від них залежить, щоб спадщина тиранів не викликала страшною ворожнечі і кривавих свар між братніми народами. Від них залежить, щоб відносини народів російського й українського були утворені на основі свободи, рівності й братерства" [29.-С.8].

Наступні місяці підтвердили це песимістичне передбачення Миколи Міхновського.

Джерела та література

1. Винниченко В. Відродження нації. – К.; Відень, 1920. – Т. 1.
2. Український національно-визвольний рух. Березень–листопад 1917 року: Документи і матеріали. – К., 2003.
3. Мірчук П. Микола Міхновський. Апостол української державності. – Філадельфія, 1960.
4. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. – К., 1966. – Т. 1.
5. Солдатенко В.Ф. Українська революція: Історичний нарис. – К., 1999.
6. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917-1918 рр. – Т. 1.
7. Державний архів Російської Федерації.
8. Державний архів Київської області.
9. Гермайзе О. Матеріали до історії українського руху за світової війни // Український археографічний збірник. – К., 1926.
10. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали. – Сучасність, 1983. – Т. 1.
11. Грушевський М.С. Споми́ни // Київ. – 1989. – № 8.
12. Вісті з Української Центральної Ради. – 1917. – 19 березня.
13. Дорошенко Д. Історія України. 1917-1923 рр. – Ужгород, 1932 (Нью-Йорк, 1954). – Т.1.
14. Мартос Б. Перші кроки Центральної Ради // Визвольний здвиг України. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1989.
15. Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради. Біографічний довідник. – К., 1998.
16. Державний архів Російської Федерації (м. Москва).
17. Старух О.В. Український трикутник: унітаристи, самостійники, федералісти // Українська революція: 1917 – початок 1918. Проблеми, пошуки, узагальнення: Збірник наукових статей. – Запоріжжя, 1998.
18. Телешун С.О. Національне питання в програмах українських політичних партій кінця ХІХ-початку ХХ ст.: Автореф. дис... канд. істор. наук. – К., 1996.
19. Дорошенко Д. Мої споми́ни про недавнє майбутнє (1914-1920): В 4 ч. – Мюнхен, 1969. – Ч. 1.
20. Шемет С. Микола Міхновський (посмертна згадка) // Хліборобська Україна. – Відень. – 1924-25. – Кн. V.
21. Украинская народная партия // Киевская Мысль. – 1917. – 12 апреля.
22. Декларація Української народної партії // Робітнича газета. – 1917. – 11 квітня.
23. Антонович К. З моїх споминів про Миколу Міхновського // Самостійна Україна. – 1957. – № 11.
24. Діло (Львів). – 1937. – 27 березня.
25. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917-1918 рр. – Торонто, 1973. – Т. 2.
26. Грушевський М. Звідки пішло українство і до чого воно йде // Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991.
27. Мартинець В. Ідеологія організованого й т.зв. волевого націоналізму. Аналітично-порівняльна студія. – Вінніпег, 1954.
28. Міхновський М. Самостійна Україна. Промова // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали: У 3 т. – Мюнхен: Сучасність, 1983. – Т. 1.
29. Міхновський М. Спадщина тиранів. – К., 1917.

Summary

The article should be considered as continuation of the series of sketches devoted to the political biography of the outstanding personality of the Ukrainian liberation movement at the end of XIX century and at the beginning of XX century – Mykola Mikhnovskyi. The author explores the role and the place of Mykola Mikhnovskyi in forming the Ukrainian central council and civil political organizations in 1917 on the social and political background. The researcher also follows evolution of his political positions at the beginning of the Ukrainian revolution.